

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Sønderjysk Månedsskrift

4 · 2018

Sønderjysk Månedsskrift

Udgivet af Historisk
Samfund for Sønder-
jylland i samarbejde
med Museum
Sønderjylland
og Kulturfokus

Pris for medlemskab
325 kr. årligt inkl. moms
og forsendelse.

Kontakt
Tlf. 74 62 46 83
hssdj@hssdj.dk
www.hssdj.dk

Redaktion
Lisette Juhl Hansen (ansv.)
Museum Sønderjylland
ISL-Lokalhistorie

www.msj.dk
Tlf. 24 22 43 60
ljh@msj.dk

Lennart Madsen
Museum Sønderjylland
- Arkæologi Haderslev

Elsemarie Dam-Jensen
Museum Sønderjylland
- Kulturhistorie Tønder

© Sønderjysk Månedsskrift og forfatterne

Omslagslayout
Headquarters

Layout
Tekst & Design

Tryk
Mohr dieck Tryk A/S
Aabenraa

I dette nummer

Bedstefars pistol fra 1. Verdenskrig 131
Professor emerita Else Roesdahl fortæller historien om sin bedstefars oplevelser under krigen.

Alsdigteren Martin N. Hansen 134
Forfatter H.E. Sørensen beskriver dialekt-digteren Martin N. Hansens mange værker skrevet på alsisk.

To eksempler på retshandlinger i Nordborg i 1800-tallet 142
Paul Berg har skrevet en artikel om retssager, hvor hans egen slægt var involveret.

Ulovlige havne på Als og Sydfyn 147
Cand.mag. Christian Bo Bojesen beretter om den ulovlige sejlads i denne sidste del af vores føljeton om havnehistorie.

Grænselandskronik 154
Grænseoverskridende samarbejde og vildsvinehegn er bl.a. nogle af de emner, der de seneste måneder har præget medie billedet i grænselandet, som tidligere lektor Jørn Buch har holdt øje med.

Bognyt 162

Det sker i Museum Sønderjylland 166
Museumsinspektør Elsemarie Dam-Jensen beretter om nyheder fra Kulturhistorie Tønder, Drøhses Hus & Højer Mølle.

Bagsiden om forsiden 168

Forsidebilledet
Udgravning af retterstedet ved Hammelev.

Foto: Museum Sønderjylland.

Redaktionen er venligst blevet gjort opmærksom på, at forsidebilledet på det sidste nummer forestiller renoveringen og ombygningen af den nuværende Østergade i Sdr. Hostrup i 1923. Vi beklager fejlen.

Sønderjysk Månedsskrift 5 • 2018 leveres omkring den 10. juli.

Bedstefars pistol fra 1. Verdenskrig

Af Else Roesdahl

JEG HAR VÅBENTILLADELSE. Den er til en dansk fremstillet pistol brugt i den tyske hær i 1. Verdenskrig. Pistolen har tilhørt min bedstefar Kresten Refslund Thomsen (1884-1960), der som sønderjyde var nødt til at deltage i krigen på tysk side. Han blev indkaldt i 1915, men var heldig. For efter at blive såret i kamp på Østfronten endte han omsider på kontor i Königsberg, hvor han kom til at administrere kulforsyningerne i Østpreussen. I dag hedder Königsberg Kaliningrad og ligger i den enklave, der giver Rusland adgang til Østersøen.

Efter Genforeningen i 1920 blev

han amtmænd i Aabenraa og siden også i Sønderborg Amt, og i årene 1935-44 havde han også et sjældent embede som politiadjutant. Under 2. Verdenskrig var pistolen deponeret på Amtsgården i Aabenraa og blev glemt. Men den dukkede frem igen, da han i 1954 gik på pension. Da lå der en lille krøllet papseddel i hylsteret med påskriften: "Tilh. Amtmanden". Siden arvede min mor den, og senere min søn. Nu har den fået et blivende hjem på Sønderborg Slot.

I dag er pistolen lidt anløben. Den vejer hele 892 g og det tilhørende hylster 232 g. Skæftet er af træ med indskåret rudemønster for at sikre et godt

Pistolen, der blev fremstillet i Danmark og brugt i den tyske hær under 1. Verdenskrig.

Kresten Refslund Thomsen i soldateruniform i Königsberg under 1. Verdenskrig sammen med sin kone Ingeborg og datteren Nanna.

greb. På løbets overside står der: 'KRONBORG GEVÆRFABRIK' (den lå ved Hellebæk i Nordsjælland og blev lukket i 1870), og på højre side under aftrækkeren: "M-1865". Derunder, og flere andre steder på pistolen, bl.a. på aftrækkeren og tromlen, står tallet 185. Ifølge min våbentilladelse drejer det sig om: Flådens omdrejningspistol. Model 1865. Våben nr. 185. Kaliber .45 [tomme]. Det tilhørende hylster er af stift brunt læder og til at bære i bælte. På indersiden er der på låget indstempelt: "TrA og BC", og på bagsiden: "PRM 1901". Stempelt BC findes også nederst på ydersiden. I et særligt rum er plads til seks patroner. Sammen med tromlens seks patroner kunne det altså blive til i alt 12 skud.

Det kan undre, at en pistol fremstillet i Danmark blev brugt på tysk side i 1. Verdenskrig - for da var Danmark jo neutral - og også, at modellen var hele 50 år gammel i 1915. Vi ved intet om, hvad pistolen har oplevet før Verdenskrigen, men her må den have været med min bedstefar, da han var i felten ved Østfronten. Han blev indkaldt i marts 1915 og har beskrevet oplevelser, savn og kamphandlinger i mange breve, postkort og hastigt nedskrevne notitser til sin kone Ingeborg hjemme i Aabenraa. Det meste er skrevet på dansk og andet på tysk, og i perioder er der daglige meddelelser. De er bevaret, og i bedstemors bog fra 1961, 'Hjemme i Nordslesvig', har hun sammenfattet begivenhederne.

Under hårde kampe mod russerne nær byen Panevėžys (tysk: Ponewjesch), der ligger i det nuværende Litauen, fik han den 31. juli 1915 et skulderskud. Han har fortalt om begivenhederne i et langt brev påbegyndt samme dag og afsluttet 2. august. Kampene havde bølget frem og tilbage, og under en tysk tilbagetrækning fandt bedstefar pludselig sin særlige krigskammerat Eugen Scheyer liggende hårdt såret og kun i stand til at gå lidt, når han blev støttet. Sammen med en anden kammerat fik de ham med tilbage, under heftig russisk beskydning. På noget af turen retur til tyske skyttegrave fulgte de en dyb grøft, som de af og til måtte op af på grund af pløret, og det var her, bedstefar blev ramt. Heldigvis var det kun et strejfskud, og der gik straks postkort hjem, at det var ufarligt, og at han var i god behold. Men regimentet havde lidt svære tab, og der var mange alvorligt sårede.

Skuddet blev bedstefars held. På grund af det og nogle efterfølgende sygdomme, samt et "praktisk" udslæt og behændighed lykkedes det ham at undgå yderligere fronttjeneste. Men han kom til at tilbringe resten af krigen ovre østpå, i og omkring Königsberg. I de sidste år sluttede min bedstemor sig til ham sammen med to af deres døtre, mens den tredje var hos sine bedsteforældre derhjemme. Bedstemor var dygtig til hyggesnak og var med til at gøre ham uundværlig for de

overordnede, der besluttede, hvem der skulle til fronten, og hvem der kunne blive.

Bedstefars krigskammerat Eugen Scheyer kom også gennem krigen. Han var i øvrigt den yngste soldat på tysk side, idet han meldte sig som frivillig allerede i 1914, da han var knap 15 år gammel. Men han var stor og stærk og blev hurtigt en yderst kompetent soldat, og selv om han blev skudt allerede i november samme år, var han snart tilbage ved fronten og blev som nævnt igen skudt året efter. Han var nu krigsinvalid, fik Jernkorset og blev sat i skole, men han var også revolutionær og endte i fængsel. Ved krigens slutning blev det åbnet, og han genoptog nu sine revolutionære aktiviteter med liv og lyst og var en kort periode en stor mand i sin hjemby Königsberg.

I Hitlertiden flygtede han til Danmark og boede i Aabenraa hos mine bedsteforældre et halvt års tid, men drog så til Rusland og derpå til Norge og deltog på norsk side i kampene dér den 9. april. Også den spanske borgerkrig tog han del i. Kontakten med mine bedsteforældre blev opretholdt, og efter krigen levede han i Stockholm og Bonn af at skrive.

Pistolen er, så vidt jeg ved, ikke nævnt i bedstefars breve, men eftersom han beholdt den gennem hele livet, må den have spillet en rolle for ham - sikkert som et memento om både krigen og Eugen. ■

Alsdigteren Martin N. Hansen

Af H. E. Sørensen

MELLEMKRIGSTIDENS største sønderjyske lyriker var dialektdigteren Martin Nicolai Hansen (1893-1976). Han var født på Tråsbøl Skole i Felsted sogn, hvor faderen var lærer, men alvorlige anklager, bl.a. for at have befamlet en skolepige, betød, at han blev afskediget uden pension og kort tid efter rejste til Sydamerika. Moderen stod således uden hjem og forsørgelse og måtte med sine to børn flytte over til sin far, der var aftægtsmand i Hundslev på Als. Her måtte hun slide hårdt for at skaffe føden til dem, bl.a. ved markarbejde og som vaskekone.

Efter at have været i snedkerlære rejste Hansen som svend gennem Europa i 1913. Ved verdenskrigens udbrud blev han kasseret på sessionen på grund af en dårlig fod og blev derfor ikke indkaldt. Han regnede selv våbenstilstandsdagen den 11. november, folkemødet på Folkehjem den 17. november 1918 samt afstemningen den 10. februar 1920 for tre af de største dage i sit liv.

Efter flere højskoleophold og et par kurser var han i nogle år højskolelærer, inden han tog en bibliotekaruddannelse, men da han ikke kunne finde en stilling i Sønderjylland, som han havde ønsket, blev han bibliotekar i Odense, hvor han var ansat - senest på Centralbiblioteket - til pensioneringen. I 1935 oprettede han forlaget *Nyt Bogforlag*, der først og fremmest udgav hans egne bøger. I 1946 var han initiativtager til og medstifter af *Alsingergildet*, hvor han var older-

mand til sin død. Han er begravet på Notmark Kirkegård, og i vejkrydset ved Almsted er der rejst en mindesten for ham.

Han var en ret spinkel dreng, der i skolen klarede sig over for sine langt stærkere kammerater ved at digte hvasse satiriske rim om dem, der kunne finde på at drille ham, og da ingen bryder sig om at blive gjort til grin, skabte de en vis respekt om ham.

Det alsiske sprog, som han var opvokset med, blev hans foretrukne udtryksmiddel hele livet. Hans første digt, der blev trykt, stod i bladet *Samvirke* (redigeret af Andreas Grau, Flensborg) den 7. februar 1914. Kun en måneds tid senere vakte han furore ved på et møde i Asserballe Ungdomsforening at læse et digt om *Jens Ravn og æ Höfebank i Kiel*. Boelsmanden Jens Ravn er i digtet kommet i økonomisk uføre og ser sig derfor nødsaget til at låne penge af den tyske Höfebank. Der var blot den hage ved sådanne lån, at hovedstolen aldrig kunne betales helt ud, og så længe banken havde prioritet i ejendommen - og det vil sige for altid - kunne de overtage den, hvis lånet blev misligholdt, eller ejeren døde. Digtet ender med, at banken ubarmhertigt inddrager gården, da Ravn ikke kan klare terminen, og han indser, at han skulle have holdt fingrene fra tyske penge, der var forbundet med så skrappes betingelser.

Det er en ungdommelig frisk, uhyre morsom og ganske kras satire over

de tyske angreb på dansk jord i Nordslesvig. Forsamlingen morede sig højlydt, og foreningens to ledende personer, gårdejer Chr. Ernst Christensen (senere folketingsmand) og formanden husmand Chr. Becker, så bekymret på hinanden, men valgte at gøre gode miner og le med, idet de håbede, at sagen ville passere, uden at digtet kom til myndighedernes kendskab. Men det gjorde det. Gendarmeren krævede digtet udleveret til godkendelse, og Chr. E. Christensen måtte i største hast sammen med Hansen digte et nyt og "harmløst" digt. Det var først og fremmest Christensen, der skrev det, for det oprindelige digt lod sig kun dårligt dæmpe ned, og Hansen var ikke særlig samarbejdsvillig.

Satiren i det oprindelige digt var ganske barsk. Her optræder bl.a. Ravns svoger, læreren Per Lang, som holder en lovprisningstale for Bismarck:

*"Si, Bismarck æ mit Ideal,
få han va ret en døgne Kal,
åldt det han tåt, døe va te Gavn,
"Dat møt vi hebben!" hæ han sawn.
Ja, han woss møje hæ erworben,
de æ en Skam, han æ gestorben!
- Næ han ho løwwe heutzutage
mit "Vaterland" gik op te Skagen".*

I det "harmløse" digt, som Chr. E. Christensen skrev, og som gendarmeren fik med til landråden i Sønderborg, var alt ulig mere idyllisk, og den ondsksfulde degn fra Hansens digt var nu forvandlet til den gode fe, der sætter sin egen formue ind og redder sin svoger. Originaldigtet forsvandt under tumulten, så Hansen efter Genforeningen måtte rekonstruere det, dels efter hukommelsen, dels efter enkelte bevarede brudstykker, mens det "harmløse" digt var delvist bevaret - måske fra Christensens kladder.

Sin egentlige debut som digter fik Martin N. Hansen i 1924 med sam-

Martin N. Hansen.

lingen *Hvæ Fovl må syng* -, der i de næste fyrré år fulgtes af endnu en halv snes digtsamlinger samt fortællinger, erindringsglimt og småhæfter.

Skønt han ikke selv var med ved fronten, spiller Verdenskrigen og Genforeningen en stor rolle i hans digtning, ligesom han også forstod at kommentere senere politiske forhold, så digtene fik en almengyldighed ud over den aktuelle situation, som er sjælden. Af verdenskrigsdigtene er især *Madeleine* blevet kendt. En sønderjysk bonde går bag sin plov og husker en oplevelse fra krigstiden i Frankrig (vers 1, 3, 5):

*“Han gik no og pløjed’ og nyrned en vis’
og tænt o en pig’ e lidt syd for Paris,
ja, han ho kun sett hind jen jenneste gang,
men det var som han og e lærerke di sang:
Madeleine ...”*

*En sønda ha han vætt som fange til fest,
og da ho han sett hind, hun fulds med en
præst,
og hun ho nok sorre, var ung og så pæn,
og så ho e præst soj så still: Madeleine.
Madeleine ...”*

*No gik han og glemt sig hielt sjel bagg
e plov,
og midt o e mark holdt Pær Pærsern og
stov
og tænt o det mærkle med kvindfolk og
kri -
kån den, de bløv fange, da ålde blyv fri?
Madeleine ...”*

Den samme vemodige tone findes også i visen om den russiske krigsfange Ivan Abonassjoff, der var udstationeret på en sønderjysk gård som medhjælper under krigen. Ivan var en mild og bomstærk mand, der altid tænkte på og talte om sin kone og

børnene hjemme på landet i nærheden af Odessa, og læseren bliver straks gjort bekendt med hans sørgelige endeligt (vers 1):

*“Ivan, Ivan Abonassjoff!
Jo, ham hovser æ så godt.
Ja, den stakkel, da han flygted’,
kom e vagt, og han blev skådt”.*

Han længtes tydeligvis meget efter sin familie og prøver med fagter og tegn at fortælle om den (vers 5, 7):

*“Kun om dem hans tanke kredste,
viist mæ, te hans bøen var smo -
te han græd den stoer russe
kund æ somtid godt forsto.*

*Fremmed folk de glemmes haste,
Ivan, han er snart forglemt.
Til å knytt’ hans minde faste’
hærr æ da min vis’ bestemt” .*

At dette ønske gik i opfyldelse på en særlig måde, kunne Hansen ikke forudse. Da Museet på Sønderborg Slot i 1991 lavede en særudstilling om de russiske krigsfanger, døbtés den *Ivan fra Odessa*, som også er titlen på den bog, Inge Adriansen har skrevet om krigsfangerens liv og kår.

På en menneskealders afstand digtede Hansen over de skrøner, som mange af veteranerne fortalte efter krigen, ikke mindst dem, der havde været i fjendtligt fangenskab og var sluppet hjem på ofte eventyrlig måde. I visen *Jep Kok* fortælles om den sønderjyske soldat, der sidder fanget i Sibirien, og som en dag har fået nok. Han længes hjem til Kjesten i Katryd på Als og tager derfor *“sin fikkniv (lommekniv) op og skar sig / en rigte knortle kjep”*. Så begiver han sig på

*Forsiden af Ad min vårsti o Als
fra 1948.*

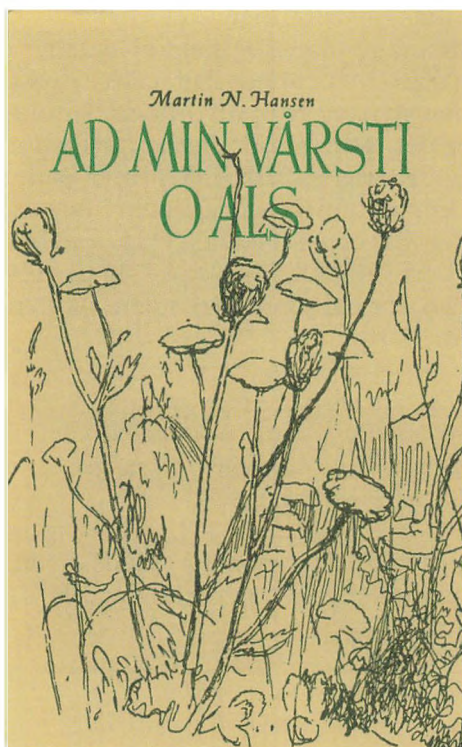
vandring vestover og kommer en isnende vinterdag til en lille gård, hvor en ung enke tager gæstfrit imod ham. Han bliver hos hende i fire år, inden hun giver ham sin bedste hest, så han trods hendes tårer - og et barn - kan fortsætte rejsen mod Katryd. Volga spærrer ham vejen, men han møder pigen Olga, der fra en pram kaster ham en tovende, så han kan sejle med hende ned ad floden. De kommer til tyrkernes land, hvor han - lidt ridderligt - sælger hende for tusind pjastrer, skaffer sig et par slavinder og en kamel og fortsætter rejsen. Men da han, over Mekka, når frem til Port Said, har han ikke en skilling tilbage, så han må leve af "raps og rov" og gå "i fremmed tjenest", inden han endelig når frem til Middelhavet:

*"Men endle lå en damper
fortøje i Oran -
den tov ham med mod hjemmen
som et forkommen skaen".*

Og så når han da endelig, syg og forkommen, hjem til Katryd, hvor Kjesten modtager ham med åbne arme:

*"Og Kjesten bløv så lykkle.
Still strass til baj og vask,
og ved sin plej' og pyslen
fæk hun ham haste rask".*

Og alting ender lykkeligt for Jep Kok. Efter at have været slavehandler, pilgrim i Mekka og landevejsrøver i Nord-

afrika og meget andet, ender han som en af samfundets støtter hjemme på Als:

*"Snart sad han som kjerkældst' og
var med i lov og ret,
for o hans lyv kund ingen
jo søtt den mindste plet".*

Hansen skrev digte om ventetiden op til folkeafstemningen bl.a. *Gro dav*, hvor sidste vers lyder:

*"Men en dav må det vel klar',
blyv lyst og lindt,
og hvor læng' det end skal var',
så vil vi vint'!"*

Der er digte om afstemningen og om genforeningsdagene, da kongen rejste rundt i "det genvundne land".

Mens afstemningen er idel jubel, hvor alle sorger og savn er skubbet i baggrunden, så har digtet *Hvor e kong drov forbi* en dybt alvorlig undertone af det, som befolkningen havde lidt under krigen. Folk vinker og er glade, der er blomster og flag, men i mængden står et gammelt ægtepar, som har svært ved helt at overgive sig til glæden, for deres pris synes dem næsten for stor:

*“Og ålt emens der bløv sungen,
de drømt om et stej vedomme,
hvor de kund ha puslet og brungen
en enkelt lill’ blom”. ”*

Der faldt deres søn i Verdenskrigen, og da kongebesøget er forbi, står de ene tilbage:

*“E kong og e folk drov vi’e.
Han tov hind så mildt ynd’r e hag’ -*

*da såv de e føsst, te de stov døe
så jenne tilbag’ ”.*

Under det tyske mindretals aggressive angreb på grænsen i 1930'erne hørte Hansen til dem, der stod fast på afstemningsresultatet. I *Er vi rigte o vagt* fra 1934 advarer han mod at bøje sig for de tyske krav om en grænserevision. Grænsen ligger fast, skriver han i sidste vers:

*“Vil de rokke ved e græns, og det ved
vi, de vil,
skal vi mød’ dem med modstånd som för.
Lad dem blyv o dæt egnt, så skal vi
hold voss still,
for vort hjart og vort hjem er mod nör!”*

Under Besættelsen skrev han digtet om *Pær Jepsen* (1943), der før Genforeningen var “lidt tysk”, men ellers var mest interesseret i, “*hvor der var*

Foto: Ole Bjerndal Bagger, Odense Stadsarkiv.

Martin N. Hansen arbejdede som bibliotekar i Odense i en årrække.

miest å vind". Ved folkeafstemningen holdt Pær Jepsen lav profil, men hans tyskthed vågnede igen, da mindretallet rejste hovedet, og da først nazisterne stillede krav om en revision af grænsen, "*bløv og Pær Jepsen herhjemm hielt tumbe tysk*". Under 2. Verdenskrig melder han sig som frivillig og kommer til Rusland, "*hvor hans nees fryss åv*". Digtet slutter med denne ironiske morale:

*"Hvad vild han itt ha gi for, den sad der, hvor den skuld!
Et hjart kån møje åndlånnds tåll både frost og kuld.
Hovs det, hven ved et vejkryds I mærker, det vil blees,
følg helle lidt e hjartlav og itt åljenn e nees".*

Martin N. Hansen var dog ikke først og fremmest politisk digter, men en lyriker, der besang naturen, kærligheden og folket på Als i utallige digte. I nogle tilfælde sker det som små morsomme anekdoter eller længere fortællinger på vers som *Jøn Torres Gravøl*, der er en overstadig fabel om et begravelsesgilde, der løber helt af sporet. Men mest skrev han dog små lyriske digte med fine iagttagelser af natur og mennesker.

Tonen i dem kan være helt overstadig af ung lykke:

*"Glaj som skuld en mød' sin Kjærest og hå Kåst den sjelsamm Dav, kån en go en Mornstund Tidle nenn fro Almstej te Fynshav.
Der er Sang i åll e Dighe, en kån sier e Skov og Stråend og e Suel, dæ langsomt kømme op bag Lyø som en Brænd".*

Men digteren har dog ofte et let vemodigt drag ved mundvigene som i *Med en blomm i e hat* om en sommeraften før Verdenskrigen, hvor landsbyens ungdom sværmer i den lune luft i en uskyldig tid, og hvor ingen selv i deres værste mareridt kunne drømme om giftgas og skyttegrave (vers 2 og 5):

*"Somtid æ minds en midsommernat,
Da æ gik hjem med en blomm i æ hat,
Varm og forhekse åv bloss og brand
Og med Mari, med Mari ved e håend.*

*Men lad voss mindes de dav' med suel!
Det gör så møje lidt leeter å tuel.
Ja, lad voss tænck' o en midsommernat,
Da vi gik hjem med en blomm i æ hat!"*

Mere eftertænksom og alvorlig blev tonen i den modne mands vers. Det var stadig barndommens og ungdommens minder fra Als, der beskæftigede hans tanker, men nu havde han lært, hvad livet indeholder af sorger og ulykker. Men, jo ældre han blev, des inderligere blev længslen efter "det tabte land" - barndoms- og ungdomstidens mennesker og landskaber, der var ham så fortrolige, som det ses i digtet *Som sang i juninætter* med et helt forelsket billede af øen:

*"Og gik vi langs e dighe en tidle sommerdav,
og stod vi lidt og kigged' ved Naldmoss og Fynshav,
så hæ vi ålde funden novve ville".*
(Ville = bedre, dejligere)

Sidste vers giver dette smukke billede af alderdommen og det fromme ønske om en gang at genopstå på den hjemlige ø:

“Og stov vi og tåld kjerke ved Almstøj o
 e vej,
 det gör folk somtid, næ di blyver ælde,
 da stov det i dæ’ øjn’ som: Lad sild vos
 mist den glæj
 å sier vort låend, der høvve sig og fælde.
 Ja, lad det og’ blyv sent för vi i vor grav
 skal nenn,
 og skuld’ engang omsi’e vi komm til lyd
 igenn,
 så lad det blyv o Als melld gammel
 venner”.

Han var tydeligvis selv klar over over-
 vægten af det vemodige næsten mel-
 lankolske i sin digtning, og i den el-
 lers ret optimistiske samling *Med en
 Blomm i æ Hat* beklager han dette:

“Æ vild så gjenn hå gi jæ
 en Vis’ te ållersidst,
 dæ var e lidt gemytle,
 da ålting er så trist -
 för, Herregud, e hiele
 kan haste væ forbi,
 og vi ka itt blyv ved med
 å snakk og snakk om Kri”.

Under Besættelsen oversatte Hansen
 bl.a. Goethes *Faust* og Schillers *An die
 Freude* samt andre tyske og engelske
 digtere, og i sine ældre dage skrev
 han nogle små erindringsbøger med
 fine billeder fra især barndomslandet,
 men også med muntre glimt fra livet
 som naver i Schweiz og Tyskland før
 Verdenskrigen.

Hansen var den flittigste leverandør
 af tekster til Sprogforeningens Alma-
 nak gennem tiderne. I perioden
 1922-76 bragte almanakken således
 49 digte og 5 noveller fra hans hånd
 - i gennemsnit et bidrag om året i 55
 år. Han foretrak i øvrigt at kalde sine
 digte for “sange”, og slet ikke så få af

dem er da også sat i melodi af bl.a.
 Th. Aagaard, Viggo Bitsch og Aage
 Lund.

Martin N. Hansen hører til de bed-
 ste danske dialektdigtere i generatio-
 nen efter Aakjær, og professor Hans
 Brix gik så vidt at sammenligne hans
 sange med Gustaf Frödings Värm-
 landviser, mens Peter Beck mente, de
 kunne måle sig mod Aarestrups og
 Hostrups digte. ■

Værker af Martin N. Hansen

Hvæ Fovl må syng -. Forfatterens Forlag,
 1924.

Troldtøj. Forfatterens Forlag, 1925.

Dansk Digtning i Nordlesvig efter 1864.

Oprindeligt otte kronikker i *Hejmdal*.

I Kommission hos Harald Bo Bojesen,
 Aabenraa, 1926.

Madeleine. *Ny å gammel alsisk Rim*. For-
 fatterens Forlag, 1928.

Jens Pede å Hindenborre. *Tolv Digte*. J.H.
 Schultz Forlag, 1930.

Hjemm. Nyt Bogforlag, 1936.

Karsten Thomsen fra Frøslev. Nyt Bogfor-
 lag, 1936.

Fire Digte fra 1940. Privattræk. Odense
 Amts Bogtrykkeri, 1940.

Med en Blomm i æ Hat. Nyt Bogforlag,
 1943.

Lad voss syng om Mari. Viser og Sange fra
 Als. Nyt Bogforlag, 1945.

Ad min Vårsti o Als. *Minder om Folk en
 gjenn vil hovs*. Nyt Bogforlag, 1948. Gen-
 optryk: Andreas Clausens Boghandel,
 Sønderborg, 1978.

*Jøn Torres Gravøl og andre sørgmuntre, men
 sande Beretninger fra Livet*. Nyt Bogforlag,
 1949.

Lav æ Kokke var kry. *Novve skæmksom
 Rim, både gammel og ny*. Udgivet af An-
 ker Reinholt Andersen, Sønderborg, ju-

len 1951. Heri findes bl.a. det satiriske *Jens Ravn og æ Höfebank i Kiel* fra 1914. *Den hjemle Blæst*. Et udvalg af gamle og nye digte. Nyt Bogforlag, 1958. Oversættelse af Goethes *Faust*. Gyldendal. I 1959; II 1963. *Unge År og Krigens Sår. Erindringsbilleder*. Nyt Bogforlag, 1963. *Til Glæden og andre gendigtninger*. Odense Amts Bogtrykkeris årspublikation, 1967. *Ad gammel Stier*. Udgivet af Alsingergildet med støtte fra Sprogforeningen. 1968. *Hylde blomstrede. Fra barndom og ungdom*. Udgivet af Alsingergildet. Andreas Clausens Boghandel, Sønderborg, 1973. *Seks sange med melodier af Th. Aagaard*. Dy-Po Forlag, Sønderborg, u.å. *Alsingerviser*. Andreas Clausens Boghandel, Sønderborg. U.å (før 1976). 6. oplag. *Madeleine*. Særtryk, u.å. (Før 1991). En række småpublikationer. Forskellige udgivere, 1940-48. *49 digte og 5 noveller*. Sprogforeningens Almanak, 1922-1976.

Litteratur

Adriansen, Inge: Ivan fra Odessa. Krigsfanger i Nordslesvig og Danmark 1914-1920. I *Fra Als og Sundevad*, bind 29. 1991. Beck, Peter: Sønderjysk Folkemaalsdigtning efter 1920. I Claus Eskildsen, Johan Hvidtfeldt og Peter Kr. Iversen (red.): *Nordslesvigs aandelige genforening med Danmark*. HSS, u.å. (1956). Kamphøvenner, Morten: *Martin N. Hansen, Odense*. Nekrolog. Sprogforeningens Almanak, 1977. KIN: Jeg vil så nøddigt høre mine viser vrælet ved frokoster. Interview ved Martin N. Hansens 75 års fødselsdag. *Jydske Tidende*, 31.10.1968. Landgraf, Hartmut: Entdeckte im Krieg das gute an Deutschland. Alsener Heimatdichter Martin N. Hansen fand im Kriege Trost bei Goethe. *Der Nordschleswiger*, 7.9.2002. Thorsen, Svend: *Lunets Sønner. Kanoner Filskovs Bedrifter og andre sønderjyske Historier*. G. E. C. Gads Forlag, 1937. Heri kapitlet Christen Ernst som "harmlos" Digter om Martin N. Hansens digt *Jens Ravn og æ Höfebank i Kiel*. Woel, Kaj M.: *Dansk Forfatterleksikon*. 350 Biografier over nulevende danske Forfattere. Nordiske Landes Bogforlag, 1945. Woel, Kaj M.: *Dansk Litteraturhistorie 1900-1950*. Forlaget Arnkrone, 1956.

To eksempler på retshandlinger i Nordborg i 1800-tallet

Af Paul Berg †

Slægtsstudier kan ofte føre i mange retninger, og arbejdet med de enkelte medlemmer af slægten dokumenterer ofte, hvordan forskellige medlemmer af ens slægt på forskellig vis er kommet i berøring med flere dele af det offentlige retsvæsen, endda med udsigt til galgen, og med de politiske begivenheder, der prægede slægtsmedlemmernes samtid. I det efterfølgende gives der et par eksempler på den berøring med retsvæsenet, som en slægt fra Mjels på Nordals havde i første halvdel af 1800-tallet.

DEN 7. JANUAR 1800 købte min tipoldefar Hans Petersen Bonde, der var ejer af bol nr. 4 i Mjels, bol nr. 13, Østervej 1 i Mjels af Abraham Jessen, der imidlertid døde den 14. februar 1800, uden at skødet var blevet skrevet. Derfor måtte man involvere tingretten, der udfærdigede et dokument, der i min oversættelse lyder:

“SKØDE til Hans Petersen, bondegårdsejer i Meels på den af Abraham Jessen købte bondegård.

Det meddeles herved enhver, især dem for hvem det er vigtigt, og som enten ser eller hører dette tings-vidne blive læst op, at i året et tusinde otte hundrede, om tirsdagen, d. 3. juni ved den i Norborg afholdte ting-ret, var Hans Petersen, bondegårdsejer i Meels personligt tilstede for os, mig, Ernst Georg Joachim Fürsen, kongelig kancelli-råd, over- og land-retsadvokat, også herredsfoged i Norborg og Egen herred, Norborg amt, mig, Friedrich Wilhelm Johann Goos, retsskriver sammesteds, såvel som også for os til oven-

nævnte ret hørende bisiddere, og har tilbørligt tilkendegivet for os, at han af den nu afdøde Abraham Jessen har købt den ham tidligere tilhørende bondegård i Meels iflg. købs- og overtagelses kontrakt af 7. januar d.å., og han, Hans Petersen, derfor tilbørligt beder om, at der med de sædvanlige klausuler bliver tildelt ham et skøde, så han med ejendomsret kan skalte og valte over omtalte bondegård i Meels med alt hvad der hører til af agre, enge, tørv- og moseland, træer, buske og andet, og som følge deraf at være berettiget til mod afholdelse af de sædvanlige årlige afgifter og leveringer at flytte, pantsætte, sælge, eller overlade samme til andre.

Da der nu 3 gange er blevet lyst offentligt for denne bondegård, og ingen har gjort indvendinger eller rejst krav, heller ikke 4 bønder Heinrich Hansen, Hans Fürsen, Nis Petersen og Jürgen Jürgensen, alle fra landsbyen Meels, er ovennævnte Hans Petersen blevet tilkendt den til hans sande og fuldstændige ejendom, og derpå har førnævnte retsbisiddere forføjet sig udenfor retslokalet på min, herredsfogedens, ordre for at rådføre sig grundigt herom, og samme har, efter de igen har taget plads, enstemmigt erklæret, at der intet er at indvende mod Hans Petersens ansøgning, og at det ønskede tings-vidne kan meddeles samme, hvilket hermed så tildeles ham. Retsgyldigt med samtlige retspersoners personlige underskrift og benyttede herværende retssegel, Norborg ting-ret, d. 3. juni 1800.

E.G.J. Fürsen

Hans Heinrich Uhlenberg

Jens Christensen
 Nis Jepsen
 Thomas Christensen
 Erich Petersen
 Matz Matzen
 Matz Paulsen
 Christen Hansen
 W.J. Goos
 L. S."

Skødet gengives i en bog, som min bedstemors broder, Jørgen Hansen, udgav i 1914, og hvis titel er: *Die Flurverfassung der Dörfer auf der Insel Alsens im 17. und 18. Jahrhundert*. Hans Petersen Bonde var hans moders farfar, og skødet lå i hendes mands papirer.

Min tiptiptipoldefar Erich Petersen fra Segebjerggaard er en af bisidderne, og ovenstående L.S. står for "loco sigilli", hvilket betyder, at det er her

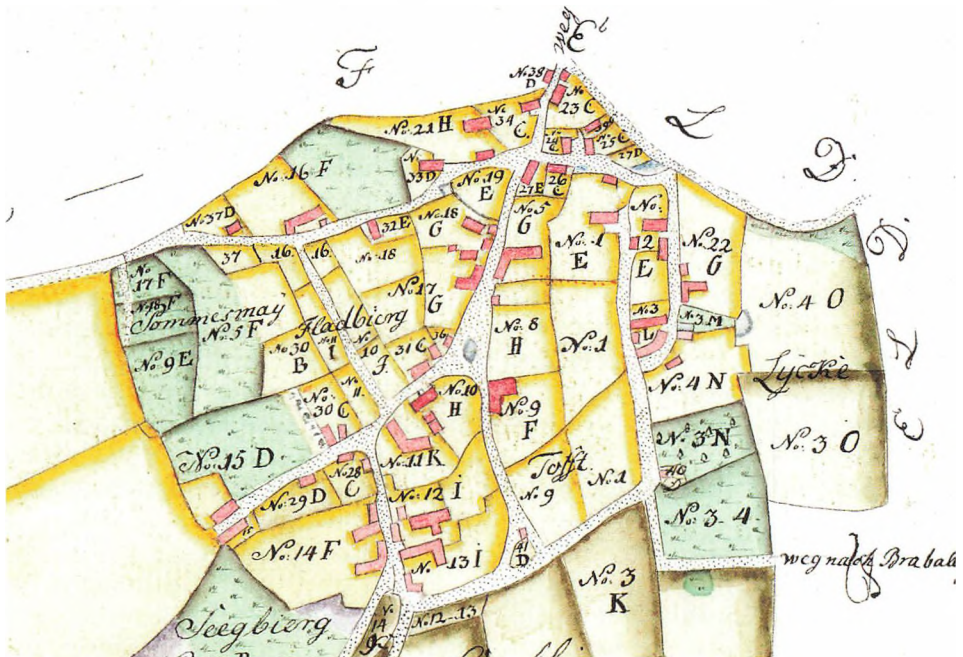
seglet har været placeret, og da det ikke er dækket af seglet, må der være tale om en afskrift.

Mord og retssag i Mjels

Min ovennævnte tiptiptipoldefar Erich Petersen var foruden synsmand også bols- og tolvmand (medlem af det lokale sogneråd) og havde Segebjerggaard (Færgevej 58 i Mjels) til 1805, hvor han overlod den til sin søn Hans Christian, der ud over at være landmand også var hertugelig distriktsjæger for hertugen i Augustenborg.

Hans Christian Erichsen blev gift tre gange. Hans første kone døde i januar 1805 i en alder af 22 år efter ca. seks måneders ægteskab og efter, i september 1804, at have født en søn. I 1807 blev han gift med sin anden kone Maren Erichsen, og med hende

Landsbyen Mjels på udskiftningskort.

fik han en datter og tre sønner, hvoraf den ene (Henrik Erichsen) senere overtog gården.

Maren døde den 26. november 1818, da hun sent om aftenen blev dræbt ved et skud ind gennem vinduet. Den 25. juni 1967 var der en artikel om det blodige drama i Jydske Tidende, skrevet af L.S. Ravn, og på Rigsarkivet i Aabenraa findes en større mængde akter (ca. 800-1000 sider) vedrørende mordet.

Nogle mente, at skuddet egentlig var tiltænkt den hertugelige distriktsjæger Hans Christian Erichsen, der slog hårdt ned på krybskytter. Han havde inden mordet modtaget et anonymt trusselsbrev. Der var dog også dem, der mente, at det var ham selv, der havde dræbt sin hustru, der kun blev 33 år. I Jydske Tidende beskrev L.S. Ravn mordnatten således:

“D. 26. november om aftenen var der intet der tydede på, at noget ondt var i vente. I stuen sad husbonden, hans kone og pigen, Ellen Nielsen fra Oksbøl. Pludselig faldt et skud, åbenbart fra et jagtgevær. Vinduesruden splintredes, og haglene søgte deres mål. Eriksen, der netop var i færd med at klæde sig af, stod ved siden af sengen. Nogle hagle sønderrev hans skjorte lige over lænden og borede sig ind i skabet bagved. Men hans kone, der sad på stuen ved siden af ham, blev ramt af flere hagle i halsen og blodet vældede frem fra halsens pulsåre. Hun faldt af stolen og forblødte på gulvet endnu før pigen nåede at tænde lyset, der var blevet slukket, enten af skuddet eller af konens fald. Manden greb et ladet gevær, der hang i stuen, og sprang ud på gårdspladsen og fyrede i blinde ned af vejen. Så sprang han i bar skjorte på en hest og red i hast til sandemanden, Hans Hinrichsen, for at mel-

de hvad der var høndt. Herfra blev han nærmest bevidstløs hjulpet hjem, hvor han mødte det frygtelige syn af blodpølen på gulvet”.

Efterforskningen i sagen blev ledet af førnævnte herredsfoged Fürsen, Tangsholm. Da det ikke lykkedes ham at finde den skyldige, blev Hans Christian arresteret den 3. juni 1819 (ca. et halvt år efter mordet) skønt der ikke var kommet nye oplysninger i sagen, og han sad næsten ni måneder i Nordborg Arrest. Fürsen, der både var anklager og dommer i sagen, løslod efterfølgende Hans Christian, der troede, at han var blevet frikendt, men helt så godt var det ikke.

Omkostningerne ved sagen havde været 721 rd. Courant (dvs. den reelle, udmøntede værdi af en rigsdaler, ikke den ideelle værdi kaldet, “specie”), og han blev dømt til at betale 266 rd. deraf. Dette var mange penge efter datidens forhold efter statsbankerotten og kunne næsten føre til ruining, hvorfor han sendte et bønnskrift til kongen for at slippe. Bønnen blev imidlertid ikke hørt, sikkert fordi det var de samme instanser, der havde idømt ham dommen, som behandlede appellen. Da han fem år efter stadig ikke havde betalt, måtte han og hans broder Peter, der havde arvet gården *Elshøjgård* på Lervandstedvej i Mjels, skriftligt acceptere at betale på en bestemt dato for at slippe for øjeblikkelig retslig inkasso.

To år efter mordet giftede han sig med sin tidligere tjenestepige, der også var blevet afhørt og mistænkt under efterforskningen.

Hans Christians tiptipoldebarn, Jørgen Eriksen fra Oksbøl, fortalte om den hertugelige distriktsjæger for

Augustenborg Slot.

Foto: Hans Arne Madsen, Museum Sønderjylland.

hertugen i Augustenborg, at han var en barsk herre, der altid var på jagt efter krybskytterne. En gang opdagede han i skoven ned mod Lavensby Strand nogle krybskytter, der stod ved en hjort, som de havde skudt. Da de så jægeren, løb de ned mod stranden, hvor de håbede at kunne ro væk med en båd, men desværre var der ingen. Krybskytterne, der havde tjent hos dragonerne i Aarhus og var nogle barske gutter, så ikke anden mulighed end at vade ud i vandet, og Hans Christian, der var til hest, fik dem drevet ud på sandrevlerne, hvor de stod i vand til halsen med gevæerne hævet over hovedet. Hans Christian stod inde på stranden i en stor kappe og ventede på, at de skulle komme i land, men skønt han var hårdfør, var det alligevel ham, der gav op til sidst.

Mjelsbøndernes opstand

I året 1838 overtog Hans og Marens søn, Henrik Hansen Erichsen, ejendommen. Denne var en af initiativtagerne ved Mjelsbøndernes opstand i 1848, bl.a. sammen med min tipoldefar, Chr. Hansen Bonde, der var gift med hans kusine. Mjelsbøndernes

opstand var en episode i slutningen af marts 1848, hvor en række bønder i Mjels reagerede på nedsættelsen af en provisorisk regering for Hertugdømmerne ved at indkalde embedsmændene i Nørreherred til møde i Mjelsgård. Her blev de tvunget af bønderne til at erklære sig som danske!

Henrik blev gift to gange, og hans anden kone solgte i 1866 gården til Christian Hansen Bonde, efter hendes mand var afgået ved døden i 1865. Henrik var medlem af landbevæbningen, der i 1848 bestod af 1.257 mand i de fem sogne i Nørreherred. I 1849 blev han endvidere et af de ni medlemmer af det alsiske folkeråd, der blev nedsat i 1848 til at tage sig af en række spørgsmål af almen interesse. Det havde dog i 1849 mistet meget indflydelse, og blev opløst den 1. oktober 1850.

Henrik Erichsen bliver Dannebrogsmænd

Ifølge Sønderjydske Aarbøger fra 1927 spørger Gehejmeraad F.F. Tillsch i to breve af 15. december og 30. december 1849 biskop Jørgen Han-

*Herredsfoged for Als Nørre Herred
Ernst Georg Joachim Fürsen.
Oliemaleri fra Sønderborg Slot.*

sen, om han finder "Anledning til iblandt Præsterne og Skolelærerne eller andre Mænd på Als at anbefale Nogen til Hs. Majestæts særdeles Opmærksomhed med Hensyn til loyalt Sindelag, eller Opoffrelse for Fædrelandet under Kriegen". I brevet af 30. december 1849 foreslår han forskellige personer, som han har fået anbefalet fra anden side. Deriblandt er bolsmændene Christian Bonde, Henrik Erichsen samt bols- og synsmand Jørgen Lauritzen fra Mels.

Jørgen Lauritzen ejede bol nr. 12, som Christian Hansen Bonde efterfølgende købte i 1857, og var broder til min tipoldefader Lauritz Johannsen og også dennes forlover, så man må sige, at vor slægt har været rigt re-

præsenteret i mjelsbøndernes opstand. Så vidt mig bekendt, var det kun Henrik Erichsen, der fandt nåde for biskoppens eller kongens øjne.

Det var Tillisch, der som overordentlig kommissær i 1851 gennemførte Regenburgs sprogreskript, der gjorde dansk til kirke- og skolesprog, hvor det var folkesprog i Nord- og Mellemslesvig, og biskop Jørgen Hansen, der var søn af smeden i Tandslet, havde været formand for folkerådet og blev under våbenstilstanden udnævnt til medlem af den kommission, der bestyrede Als og Ærø i kongens navn. Hertugens tilhængere sagde om ham, at han "seit Jahren bekannt" var "das Haupt der Insel", og i en lejlighedsvis hedder det:

*"Politica! Der gives visse strenge, som tåle ej det mindste dik!
Om vi lod vor biskop leve længe, vi vistnok en ulykke fik!"* ■

Ulovlige havne på Als og Sydfyn

Af Christian Bo Bojesen

Alle egne i Danmark har ligesom hele området Sønderborg/Sydfyn været hjem søgt af problemet med ulovlige havne, hvilket vil sige havne uden for købstæderne, som havde deres anløbsplads og torv og monopol på handel. Et eksempel på centralmagts politik blev kong Erik af Pommerns privilegium for Svendborg 1414, hvor der bestemmes, at al handel skal ske fra lovlige havne. I 1444 forbød kong Christoffer sejlads og købmændskab på ulovlige havne omkring Svendborg: *“fordi det vil betage borgerne deres næring og forhindre dem i at yde kronen de tjenester, deres forfædre og de selv havde præsteret”*.

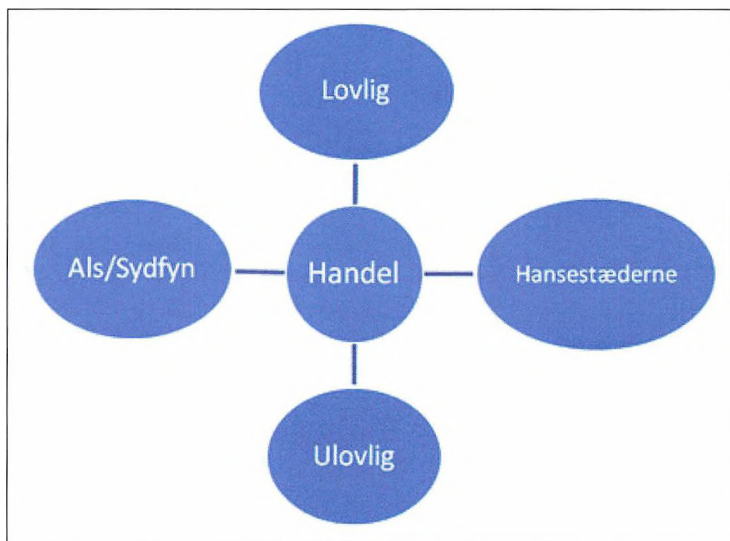
Udenlandske - især hanseaterne i det vendiske område - opkøbte over hele landet. Som led i hanseaternes mål om privilegier, havde de allerede i Stralsundfreden fra 1370 fået indføjede bestemmelser, der gav dem ret til uden hindringer at opsøge *“dat ryke tho Denemarken unde dat land tho Schone yn allen enden unde yeghenen”* med gods og købmændskab. De skulle blot betale *“eren rechten tollen”*. Denne ret bekræftedes af Erik af Pommern i 1398, men den var i høj grad betinget af politiske forhold som støtte i Unionskrigene. Noget tyder på, at mange privilegier ikke har været videre bevendt, idet der er mange klager i *Hanserecesserne* over danske krænkelse af hansestædernes privilegier. Spørgsmålet er naturligvis, i hvilket omfang udenlandske købmænd drev handel rundt om i Danmark. På Skånemarkedet dominerede

skippere med tyske navne, men i det øvrige Danmark er det skippere med danske navne, når vi taler om den handel, der kan registreres. Denne oplysning løser dog ikke spørgsmålet for den handel, der ikke kan registreres.

Als lå langt fra alfarvej, og topografien indbyder til sejlads og handel uden om Sønderborg med vige, mange nor og små landingssteder.

Ulovlige havne fra senmiddelalderen og langt op igennem tiden var et element af et stort, men enkelt problem. Flere grupper drev handel, men købmændene i byerne ønskede monopol. Bag kongemagts opbakning til byerne ikke kun i Danmark, men i hele Europa kan man overordnet se en begyndende magtforskydning, hvor kongemagten søgte et økonomisk fundament og en allieret mod kirken og adelen. Købmændene kunne i kraft af deres handel og via skatter skaffe hård kapital og politisk støtte, så set fra centralmagts side, var det en win/win situation.

Men problemet med de ulovlige havne bliver bare ved og ved, når vi ser på den strøm af forordninger, der flyder ud fra den danske statsmagt langt op i tiden. Forbud mod ulovlige havne blev derfor et nødvendigt middel for de kapitalfattige danske købmænd i den erhvervsspecialisering, der skete i 1400-tallet. Disse forbud var en løsningsmodel på konflikten mellem byernes ønske om monopol på handelen med varer fra købstadens opland til videre eksport og andre grupper f.eks. bøndernes øn-

Model udarbejdet af forfatteren.

ske om fri konkurrence og besparelser af mellemhandleravance. En købstad og dens opland hvilede økonomisk i sig selv, men købstædernes ønske om rigelige forsyninger både til konsum og produktion kunne tvinge den enkelte købstads købmænd til også at foretage opkøb i andre dele af riget end i deres eget opland. Dertil kommer, at udenlandske og indenlandske købmænd på deres ture rundt om i Danmark har haft rig lejlighed til at anvende landingsstederne uden for de etablerede havne i købstæderne. De danske konger var derfor interesserede i at støtte handelen i danske købstæder af mange grunde, hvor ønsket om toldindtægterne og opretholdelse af eksisterende udførselsforbud var vigtige faktorer. Men det var også hensigten at bevare købstadens monopol på handelen med udlændinge og fra o. 1360, da de danske konger ændrede politik på dette område, at stoppe hanseaternes indflydelse. Sydbyn var særligt hårdt plaget, og særligt Svendborg kom til at føre an i

kampen mod ulovlige havne, fordi mange indbyggere tilsyneladende hér har kunnet leve ved fiskeri og sejlads ved siden af landbruget.

De samme problemer med ulovlige havne har også gjort sig gældende på Als. På Als var den indbyrdes konkurrence mellem Flensborg og Sønderborg meget hård. Denne konkurrence mellem de to byer blev skærpet og ramte Sønderborg hårdt. I 1491 mistede Sønderborg sit monopol på handel med varer fra Als, og den retrukne by fra kongens side blev derefter Flensborg, da kong Hans udstedte et privilegium, der gav borgerne i Flensborg eneret på handelen med Als og Sundved. Det har givet anledning til stridigheder, for helt op til 1558 må kongerne indskærpe Flensborgs rettigheder og bekræfte Flensborgs privilegium. Men samtidig kan kongens politik have øget problemet med ulovlige havne. Hvorfor skulle de sejlende bønder rette sig efter det? Kong Christian 1. udsteder følgende bestemmelse o. 1474-

1481. Kongen forbyder fremmede købmænd at handle med andre på Als end indbyggerne i Sønderborg (uddrag - fremhævningerne er mine):

“Vi Christian af Guds nåde ... således som vore kære, tro og fortræffelige borgmestre, rådmænd og alle borgere i vor købstad Sønderborg klagende har berettet for os, hvorledes **de fremmede udenlandske købmænd** til lands og til vands uretmæssig driver deres købmandsskab med de almindelige indbyggere, gilder, bønder og landbefolkning

udi vort land Als til fordærv, gene og skade, hvorved de ovennævnte vore stakels indbyggere i vor by Sønderborg bliver ruineret ... meddelt og befaleet, **at en købmand, der kommer udefra, hvad enten han er fra et af vore lande eller fra et andet land eller en anden by - hvad det / den end kaldes, skal miste sine varer udi vort land Als, hvis han driver handel med nogle af indbyggerne der ... Ligeledes skal de ovennævnte indbyggere udi vores ovennævnte land Als ikke foretrække va-**

Kobberstik efter Johannes Mejers tegning, dateret 1649. Trykt i Danckwerth's Landesbeschreibung fra 1652.

rer fra nogen fremmed købmand til skade for vor omtalte by Sønderborg. Meddelt hermed alle vore almindelige undersætter og indbyggere udi dette vort omtalte land Als og især vores amtmænd på borgen i Sønderborg - gunst. Givet ..."

Om dette forbud er blevet overholdt, er en ganske anden sag. Men vi må gå ud fra, at der har været sådanne omladningssteder, for denne bestemmelse giver et tydeligt indblik i problemerne og statsmagtens ønsker og politik også på Als.

På Als havde befolkningen i 1500-tallet to markeder i Lysabild og et i Ketting, som blev forbudt i 1529. Sønderborg klagede specielt over Skovby og Hørup med Høruphav på Sydals som hjemsted for ulovlig ud- og indskibning af varer. Men interessant er, at udskibning af korn fra andre havne end Sønderborgs var tilladt præsterne, som hørte under Fyns stift.

På Nordals hed bebyggelsen omkring Nordborg oprindeligt Købing, et navn som i dag genfindes i stednavnet Købingsmark nordvest for Nordborg.

Byen benævntes ind til 1600 Købing, hvilket understreger, at en del ulovlig handel har fundet sted.

"Skibsfarten ved Norburg, skjønt ikke betydelig, har dog paa nogle Aar tiltaget, Havnen, som ligger en Fjerding Vey fra Byen, kaldes Dyvig, eller Dyb-Viig, og er forsynet med en Skibsbroe". I farvandet mellem Als og Sydfyn har der været drevet ulovlig handel med kvæg og heste i 1600-tallet fra Als og over til Horne. Kirken inddrages, da kongen sætter præsterne til at advare menighederne om ulovlighederne. Der er adskillige eksempler på, at det ikke har været muligt at håndhæve det definerede opland, og kilder omtaler flere opkøbere, som blev taget på fersk gerning. Det var især købmænd og bønder fra Als, Kappel og Eckernførde, som opkøbte omkring købstaden, og et kongebrev af 6. juni 1608 pålægger Fåborg at forhindre alsingernes ulovlige udførsel af øksne, heste og andre varer fra Als. Men vi må gå ud fra, at der har været sådanne omladningssteder, for denne bestemmelse giver et tydeligt indblik i problemerne og statsmagtens ønsker og politik også på Als.

Man må derfor have hele den ulovlige handel med i overvejelserne, når det gælder området Als/Sydfyn. Ved siden af det mere målbare i kilderne

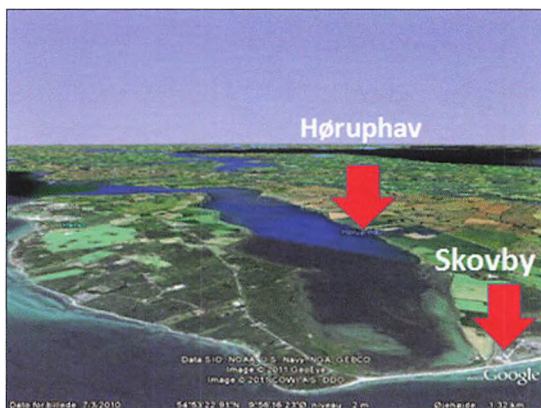
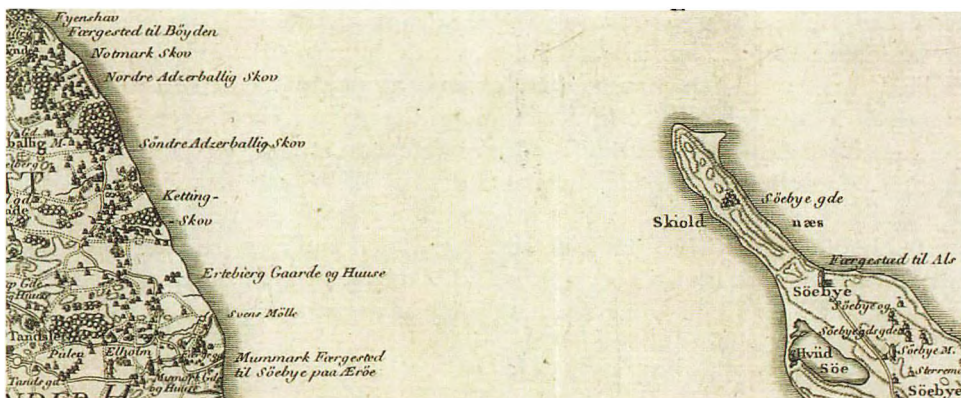

Illustration: Google Earth.

Høruphav og Skovby.

Detalje fra Videnskabernes Selskabs kort over Danmark og Slesvig, hvor overgangen mellem ASls og Ærø ses. Kobberstik af H. Skanke 1783.

om den officielle handel, er der således ud fra de samtidige problemer med de ulovlige havne kraftige tegn på, at denne handel også har været af en betragtelig størrelse. Også på det store plan er der problemer, når kilderne om Øresundstolden behandles til belysning af handelens udvikling:

- Mange skibe optræder ikke i toldbøgerne - specielt de små og indenlandske, som har sejlet mellem købstæderne.
- Derfor får vi et skævt billede af indenlandsk søfart.

Kontakterne til søs i vores område som i hele Danmark strakte sig fra krigstilstand til fredelig handel på lokalt plan. Ved siden af handelsforbindelserne har færgefarten altid været vigtig for Als til særligt Fyn og den øvrige omverden, og det var bønder, der tog sig af denne side af sejladsen. Som eksempel var der de længere færgeture fra Als til Ærø og kortere mellem Høruphav og Kegnæs.

De har sejlet mange gejstlige på Als

til Fyn, da Als hørte under biskoppen i Odense. Derfor har nogle bønder lært at sejle, og der har i det sydfynske område været en erfaring med at sejle. De har formodentlig også sejlet med varer på ruter, som ikke dukker op i nogen form for regnskaber og registrering. Men det er også muligt, at vi har at gøre med de første reelle skipper uden for byerne. Disse har været registreret som bønder i middelalderens samfund, hvor der fandtes klasserne: Adel, gejstlighed, borgere og bønder. De folk, der ernærede sig ved sejlads, men boede på landet, kunne således ikke indgå i de ændringer, der var ved ske med samfundet. De blev ved med at figurere som bønder, og derfor er det indlysende, at det er komplet umuligt at måle den ulovlige handel kvantitativt. Vi kan kun ane dens omfang ud fra de talrige tvister og klager fra købstæderne. Så når der skrives søfartshistorie, er der elementer, der ikke kan måles og kvantificeres. Teorien er derfor, at det ikke kan udelukkes, at den side af samfærdslen og handlen til søs kan

have været ligeså stor som den lovlige og måske større. Dermed kan billedet af hele områdets handel blive forrykket i opadgående retning, og der kan have fundet en handel sted, der har været meget mere blomstrende, end vi umiddelbart kan måle ud fra kildematerialet. Forbindelsen til søs i vores område har været domineret af små skibe, og store skibe har sjældent sejlet mellem Lübeck og Als. Det forhold giver et indblik i karakteren af handel og søfart i nordiske farvande i Middelalderen. Oplysningerne i de Lübske pundtoldbøger og de andre kilder, som er blevet anvendt hér, tyder på, at linjefart i vor forstand ikke har fundet sted i vores område i Middelalderen. Billedet er yderligere broget, idet skippere, som er afsejlet fra en dansk købstad til

hansestæderne, ikke nødvendigvis er vendt tilbage til udsejlingshavnen. Hvorfra og hvorhen kan derfor ikke altid afgøres. Så en konklusion er, nogle bønder har været trænede, og der har på Als og i det sydfynske område været en erfaring med at sejle - også med varer og på ruter, som ikke dukker op i nogen form for regnskaber og registrering. ■

Udvalgt litteratur

Abramsson, Palle (red.): *Skibsfart, fiskeri og Færgesfart fra Bregninge og Søby sogne på Ærø 1536-2007*. 2008.

Crumlin-Pedersen, O. et al.: *Atlas over Fyns Kyst i Jernalder, Vikingetid og Middelalder*. Odense 1996.

Dansk søfartshistorie indtil 1588 bd. 1, 2 og 3. Gyldendal. 1997.

Detalje fra Johannes Mejers tegning, hvor overgangen mellem Høruphav og Kegnæs ses.

Gyllinge, John: *Historiespeciale 1979*, Kbh.: *Forekomsten af ulovlige havne ca. 1400-1513 med særligt henblik på Øst-danmark*.

Historisk Samfund for Als og Sundeved: *Rejser og rejsende*. Hefte 43. Sønderborg 1963.

Huhle, Robert (red.): *Bogen om Als*. Aabenraa 1956.

Jürgens, Adolf: *Zur Schleswig-Holsteini-schen Handelsgeschichte des 16. und 17. Jahrhunderts. Abhandlungen zur Verkehrs - Seegeschichte. Im Auftrage des hansischen Geschichtsvereins*. Bd. VIII. Udg. 1914 af Dietrich Schäfer.

Mortensøn, Ole: *Renæssancens fartøjer - sejlads og søfart i Danmark 1550-1650*. Langelands Museum 1994.

Poulsen, Bjørn: *Historie 1995. 1: Skibsfart og kornhandel omkring de slesvigske kyster ved det 16. Århundredes begyndelse*.

Raben, J: *Fra Als og Sundeved. Notmark sogn*. Hefte 11. Sønderborg 1936.

Raben, J: *Fra Als og Sundeved. Havnbjerg sogn*. Hefte 19. Sønderborg 1943.

Svendborgs Søfarts Historie. Svendborg 2003.

Sønderborg bys historie bd. 1. Sønderborg 1960.

Sønderborg i 750 år. Museet på Sønderborg slot og Historisk Samfund for Als og Sundeved. 2005.

Grænselandskronik

Af Jørn Buch

Jørn Buch holder måned for måned øje med udviklingen i det sønderjyske/slesvigske grænseland og viderebringer historier fra grænselandets aviser. Grænselandskronikken er udtryk for forfatterens egne holdninger, der ikke nødvendigvis deles af Historisk Samfund for Sønderjylland.

Stadig færre sønderjyder

DER BOR STADIG FÆRRE mennesker i Nordslesvig, fortæller Jydske-Vestkysten den 2. april. Avisen har tallene fra Danmarks Statistik. I alt er der blevet 3.145 færre mennesker i Nordslesvig i løbet af det forgangne år, skriver de, med nettotallet for en fraflytning på over 9.000 og en tilflytning på kun godt og vel 6.000 personer i året 2017. Det viser sig dog, at det rigtige nettotal blot er 814.

Region Syddanmark har nedsat et udvalg, Udvalget for Regional Udvikling, under ledelse af DF'eren Søren Rasmussen, som skal modarbejde denne negative udvikling. Det frem-

går imidlertid ikke, hvilke initiativer udvalget har taget for at modvirke denne negative spiral.

Puigdemont arresteret ved Slesvig by

Avisen Der Nordschleswiger kan den 26. marts fortælle, at den catalonske leder af det regionale parlament i Barcelona, Carles Puigdemont, blev standset af det tyske politi på motorvejen ved Slesvig efter at være kørt gennem Danmark og have krydset den dansk-tyske grænse ved Frøsløv/Ellund. Der er ikke oplyst, hvilken rolle de danske myndigheder har spillet.

Puigdemont blev arresteret efter ønske fra de spanske myndigheder, som har fået udstedt en europæisk arrestordre, der anklager ham for at opfordre til delstaten Cataloniens løsrivelse fra Spanien. Flere af Puigdemonts tidligere kolleger sidder stadig fængslet i Madrid.

Puigdemont blev 1,5 uge senere løsladt af de tyske myndigheder, da dommeren i Slesvig ikke mente, at han havde opfordret til vold mod de spanske myndigheder. Puigdemont tog derefter videre til Berlin, hvor han stadig opholder sig.

Hvor er det godt, at de tyske myndigheder reagerer på en måde, som viser forståelse for, hvad et demokrati er.

Nordslesvigeren Jan Diedrichsen,

Carles Puigdemont blev i marts 2018 arresteret på motorvejen ved Slesvig.

som er en meget fornuftig og velformuleret leder af det tyske mindretals kontor i København, han er også formand for Selskabet for Truede Folk, har til avisen Der Nordschleswiger udtalt, at det ville være katastrofalt, hvis Puigdemont var blevet dømt til udvisning. Han opfordrer, med rette, EU til at træde i karakter og optræde som mægler mellem Catalonien og den spanske centralregering i Madrid.

Regioners autonomi

Sagen om den afsatte catalanske præsident Puigdemont har fået de to mindretal i Sønderjylland, det danske i Sydslesvig og det tyske i Nordslesvig, til at foreslå, at EU bør implementere kriterier for, hvornår og hvordan en region i givet fald kan løsrive sig. Disse kriterier vil de fremlægge for EFA, en Sammenslutning af europæiske Mindretalspartier. Det skriver Flensborg Avis den 6. april, hvor Anke Spoorendonk, den tidligere slesvig-holstenske Europaminister, meget fornuftigt tilføjer, at hun ikke tror, at EFA vil støtte et sådant forslag.

Når man ser på de to mindretals opstillede fire betingelser for at kunne opnå selvstændighed, kan man roligt tilføje, at det vil EU heller ikke nogen sinde gå med til.

Danske sommerhuse på udenlandske hænder

Den danske sommerhusregel, som stammer helt tilbage fra 1959, og som i 1973 blev en del af de danske forbehold ved optagelsen i EF, Det europæiske økonomiske Fællesmarked, er under stærkt pres, da de danske myndigheder åbenbart er meget rundhåndede med at uddele dispensationer. Selv om det primært er til udlands-

danskere, sætter det reglen under pres. Der er i det syd- og sønderjyske område i alt givet 1.113 særskilte tilladelser. JydskeVestkysten skriver den 23. april, at tallene fremgår af boligsiden Boliga - og ikke stammer fra det danske Justitsministerium.

Man har altså en regel, som forskelsbehandler EU-borgere. Danskere kan frit købe fast ejendom i et andet EU-land. Det modsatte, at EU-borgere kan købe sommerhuse i Danmark, kan ikke lade sig gøre. Men den regel er nu ved at blive undermineret af det danske Justitsministerium med deres mange dispensationer - måske for at tvinge Danmark til at give afkald på forbeholdene, da det åbenbart ikke kan lade sig gøre ved en demokratisk folkeafstemning?

Vildsvinehegn

Den danske regering vil sætte et hegn op langs med den dansk-tyske grænse, som angiveligt skal forhindre vildsvin i at krydse grænsen, skriver Der Nordschleswiger og Flensborg Avis samstemmende den 23. marts og tilføjer, at hegnet får støtte fra Dansk Folkeparti, som gerne så hegnet højere end de planlagte 1,5 m, da det så også ville kunne hindre illegale flytninge i at krydse den dansk-tyske grænse.

Peter Kofod Poulsen vil have Justitsministeriet til at undersøge, hvordan det nye hegn kan være med til at styrke grænsekontrollen. Viceborgmester i Aabenraa Kommune, Ejler Schütt, ligeledes fra Dansk Folkeparti, foreslår derfor, at hegnet skal være en meter højere, dvs. 2,5 m.

Vildsvinehegnet skal angiveligt hindre den frygtede afrikanske svinepest i at komme til Danmark, da det

kan få katastrofale konsekvenser for den danske svineeksport.

Den flittige kommentator Mogens Therkildsen, som altid har en god kommentar til aktuelle problemer - undtagen når det gælder eksportvognmænd - skiver i Flensborg Avis den 29. marts, at han har forståelse for det danske landbrugs problemer, men han indrømmer, at hver gang Dansk Folkeparti er med i nogle internationale forhold, så er det for ham ikke af det positive, da partiet tværtimod altid har en skjult dagsorden, skriver han. Therkildsen foreslår i stedet moderne alternative teknologiske muligheder med bl.a. vildtkameraer langs med grænsen, som med øjeblikkelig varsel kan aktivere jægere til at komme og skyde de indtrængende dyr. Og det lyder da som et meget fornuftigt forslag!

Jægeren Hans Kristensen fra Lydersholm ved Tønder mener, at vildsvinehegnet minder om de danske politikere i 1864! Han har fremhævet, at der altid vil være steder, hvor vildsvinene alligevel kan krydse grænsen, f.eks. ved at svømme over Flensborg Fjord eller andre steder. Det blev senere bekræftet, da man så en flok

vildsvin svømme over Slien. Så selv om hverken Peter Kofod Poulsen eller Ejler Schütt kan svømme så langt, så kan vildsvinene altså - men det var måske slet ikke dem, som er målet med hegnet?

Men var det dog ikke en sag for EU, som skulle sikre, at de pestramte vildsvin bliver i Polen og andre steder? Ellers kunne det måske blive en relevant opgave for det dansk-tyske grænseoverskridende samarbejde at hindre vildsvinene i at krydse Kielerkanalen?

Grænseoverskridende samarbejde
Region Sønderjylland-Schleswigs første regionale dag havde i marts bl.a. besøg af den nye slesvig-holstenske ministerpræsident Daniel Günther (CDU) og Flensborgs overborgmester Simone Lange (SPD), som på mødet i Padborg lagde vægt på en fortsat udbygning af det dansk-tyske grænseoverskridende samarbejde, bl.a. omkring udbygningen af politisamarbejdet og rådgivningen af de mange grænsependlere, skriver avisen Der Nordschleswiger.

På mødet var Aabenraas borgmester Thomas Andresen dog kritisk overfor

Forslaget om at opsætte et vildsvinehegnet ved grænsen har i den seneste tid skabt debat.

*Region
Sønderjylland-
Schleswigs første
regionale dag.*

Foto: Der Nordschleswiger.

tyske planer om at sætte en række vindmøller op, som vil komme til at ligge tæt op ad den dansk-tyske grænse til stor frustration for mange danskere lige nord for grænsen. Det fik prompte den slesvig-holstenske ministerpræsident til at indbyde Thomas Andresen til et møde i Kiel, hvor de skal finde en løsning på problemerne.

Et godt eksempel på, hvor vigtigt det er at mødes direkte om aktuelle problemer.

Men ellers er der nok af andre problemer at tage fat på. Flensborg Avis nævner f.eks. den 17. marts, at Aabenraa er ved at planlægge udbygningen af en ny superhavn, når nedrivningen af Ensted-værket er tilendebragt. Men det forudsætter, at man vil være i stand til at tiltrække kunder fra Nordtyskland. Det vil dog blive for dyrt for de tyske virksomheder i Flensborg, vurderer IHK, Industri- og Handelskammeret i Flensborg, som selv er i gang med idéer om udbygningen af havnen i Flensborg. Aabenraa kommune har derfor ansat adm. direktør Lars Rolner fra Ham-

borg til at hjælpe med at tiltrække nordtyske kunder.

Avisen Der Nordschleswiger giver den 15. marts et eksempel på et vellykket grænseoverskridende samarbejde. Det er de tyske redningshelikoptere, som har været indsat næsten 300 gange i Region Syd. Det er et led i et Interregprojekt, som i Danmark styres fra vagtcentralen i Odense, der er i kontakt med den tilsvarende tyske ledelse i Harreslev.

Til gengæld ser det ud til, at der er meget lange udsigter til en aftale om dåsepant i de tyske grænsebutikker, skriver JyskeVestkysten den 22. april og tilføjer, at Dansk Erhvervs klage har ligget ved EU i over to år.

Det er den slags langsommelighed, som får mange til at stille sig stadig mere kritiske over for bureaukratiet i EU.

Omvendt kniber det med danske tog over grænsen, skriver Flensborg Avis den 12. marts og tilføjer, at flere nordslesvigske kommuner ønsker time-drift for tog over grænsen. Det fremgår af et høringsvar til den danske togplan frem til år 2032. Li-

Tyske redningshelikoptere hjælper til på den danske side af grænsen.

geledes er der også ønsker om time-drift for tog mellem Tinglev og Sønderborg og for tog mellem Tønder og Niebüll.

Sønderborg Lufthavn

En ny rapport om Sønderborg Lufthavn lægger op til en udbygning af lufthavnen, som skal sikre mobilitet og vækst for store dele af regionen, skriver Flensborg Avis. Der lægges op til flere ruter i Danmark og til ruter til udlandet, som vil gøre det muligt at flyve til hele verden med få flyskift. Det vil dog kræve markante investeringer, som er nødvendige for at ud-

vide lufthavnens kapacitet.

Porten til Europa

Udviklingsråd Sønderjylland har i en ny Hvidbog fremlagt idéer til udviklingen af den dansk-tyske grænselandsregion, som kræver store investeringer i en fremtidig udbygning af den trafikale infrastruktur, skriver avisen Der Nordschleswiger. Avisen nævner den 25. april eksempler på ændringer af infrastrukturen i form af bl.a. udbygningen af de trafikale forhold på vestkysten. Dertil kommer ikke alene en flytning af godstrafikken fra Flensborg Banegård til en fæl-

Ny rapport foreslår en udvidelse af lufthavnen.

les dansk-tysk godsterminal ved Weiche (Sporskifte) vest for Flensborg. Der skal bygges en helt ny superbanegård i Weiche for både persontrafik og godstrafik.

Friisk Funk - nordfrisisk radio på vestkysten

Siden 2010 har der eksisteret en særlig radiostation for de frisisk talende på vestkysten i Nordfriesland. Radioen holder til på den skønne vadehavsvø Föhr og sender live hver formiddag mandag til fredag.

Men radiostationen Friisk Funk er økonomisk blot sikret indtil 2020, skriver Flensborg Avis den 23. april, bl.a. med støtte fra Friserrådet, som er en fællesorganisation for vestfriserne i Nederlandene, østfriserne i Nordvesttyskland og nordfriserne på vestkysten i Sydslesvig. Den daglige forretningsfører Frank Nickelsen håber, at Friisk Funk kan få samme status som den sorbiske radio har ved Mitteldeutsche Rundfunk, dvs. som noget der svarer til en slags regional radio under DR-Danmarks Radio.

Udsendelserne mandag til torsdag produceres af folk fra Föhr, men om fredagen overlades mikrofonen til elever fra Bredsted og til frisiske studerende ved Universitetet i Kiel.

Men selv om der er ca. 10.000, som

taler frisisk, og endnu flere, der forstår det, så må Friisk Funk da have et problem med, hvilket frisisk der skal sendes? Der er store lokale forskelle på det frisiske sprog på de forskellige halliger og øer og på det frisisk, som tales på fastlandet. Men alle forstår dagens start: "Moin an gud dai"!

Stephan Kleinschmidt til Flensborg

Den gennemført sympatiske og dygtige politiker Stephan Kleinschmidt er blevet ansat ved Flensborg kommune i en stilling som projektkoordinator, dialog og image, ja, det hedder det virkelig. Han forlader dermed en stilling i den slesvig-holstenske ministerpræsidents departement og blev blandt 50 kandidater enstemmigt valgt af Flensborg Bys ansættelsesudvalg. Stephan Kleinschmidt blev personligt opfordret til at søge stillingen af overborgmester Simone Lange, skriver Flensborg Avis.

Stephan Kleinschmidt opgiver dermed drømmen om at komme i Folketinget, men fortsætter som viceborgmester i Sønderborg Kommune. Til-lykke!

Foto: Flensborg Avis.

Stephan Kleinschmidt er blevet ansat ved Flensborg kommune.

Operation Hangar

I Tønder har man i lang tid forbedret sig til filmoptagelserne til filmen om 1. Verdenskrig 'I krig og kærlighed', skriver avisen Der Nordschleswiger den 13. februar og nævner arbejdet med hangaren i Soldaterskoven i Tønder, som under 1. Verdenskrig var base for de berømte Zeppelinere.

Selv om der blot er blevet optaget to scener fra hangaren, har de været medvirkende til en nødvendig nødtøftig reovering af hangaren med den meget specielle historie. Zeppelinhangaren i Tønder blev bombet af briterne i slutningen af krigen.

Men de fleste af de danske optagelser foregår på Als, f.eks. i Havnbjerg, hvor mange lokale medvirker som

statister. Filmens manuskript bygger på romanen *Knacker* af Karsten Skov.

Danske plakater uønskede

Søndag den 6. maj var der kommunalvalg i den nordtyske delstat Slesvig-Holsten skriver Flensborg Avis, som den 17. februar kunne fortælle, at flere danske skoler ikke vil acceptere, at der i den anledning hænges danske SSW-plakater op på skolen. Dansk Skoleforenings formand Udo Jessen mener, at skolerne bør være politisk neutrale over for børnene. Men det er alle ikke enige i, bl.a. Elke Putzer, som er medlem af SSW, Sydslesvigsk Vælgerforening. Hun siger til avisen, at forældre, som modsætter sig det danske mindretalsparti SSW's plakater, bør spørge sig selv, om den

Foto: Der Nordschleswiger.

Hangaren i forbindelse med reoveringen.

Foto: René Rasmussen.

Hangaren efter reoveringen.

dansk skole er det rigtige sted for deres børn. Og hvor har hun dog ret!

Men Flemming Meyer, SSW's formand, tilføjer meget fornuftigt, at man i Sydslesvig har forældrestyrede danske skoler, så Skoleforeningen kan ikke bare diktere oppefra, at skolen skal acceptere SSW's plakater. Det er bl.a. det, de danske skattekroner går til!

Europa-Universität Flensburg

Professor Jørgen Kühl

Rektor Jørgen Kühl på A.P. Møller Skolen i Slesvig er blevet udnævnt til honorær professor for mindretalsforskning på Europa-Universitetet i Flensburg.

Universitetet kunne ikke have fundet nogen mere kvalificeret end Jørgen Kühl, som er et levende eksempel på en ikke alene vidende, men også engageret og myreflittig forsker, som i en dansk sammenhæng er second-tonone i forskning i nationale mindretal i Europa. Hans afhandling om tyske mindretal i Østeuropa vidner ikke alene om hans dybe indsigt i problemerne, men også om hans excellente formidling af stoffet med overblik til også at komme med forslag til moderne og demokratiske løsningsmodeller.

Jørgen Kühl blev den første leder af Danevirke Museum i 1990 og fortsatte senere som direktør for Institut for Grænseregionsforskning i 1999, indtil han i 2004 blev rektor på A.P. Møller Skolen i Slesvig. Tillykke!

Jaruplund Højskole tysk?

Den danske folkehøjskole i Sydslesvig, Jaruplund Højskole, har succes med mange korte kurser, som ofte appellerer til ældre danske kursister. Korte kurser på én til to uger med skiftende indhold, men altid med Sydslesvig som omdrejningspunkt. Men det kniber til gengæld med højskolernes rygsøjle. De lange kurser, som henvender sig til danske unge, der ønsker at udvikle sig på en højskole og i dette tilfælde desuden få en masse kendskab til Sydslesvig.

Derfor ønsker forstander Karsten Dressø at konkretisere regeringens Tysklandsstrategi ved at udbygge det tredje ben ud over de korte og de lange kurser: Udlejning til det danske erhvervslivs konferencer og kurser med et tilbud til danske firmaer, som ønsker at etablere sig på det tyske marked. Golf og kultur til glæde for det danske erhvervsliv - og for Jaruplund Højskole. ■

*Forstander på
Jaruplund Højskole,
Karsten Dressø.*

Reformationen i Haderslev og

Tørning Len

Lennart S. Madsen. *Udgivet af Museum Sønderjylland - Arkæologi Haderslev, 2017. 16 sider, illustreret.*

Hæftet *Reformationen i Haderslev og Tørning Len* blev udgivet i forbindelse med den store udstilling om reformationen på Museum Sønderjylland - Arkæologi Haderslev i 2017. I hæftet giver enhedsleder Lennart S. Madsen en både detaljemættet og klar fremstilling af de ganske komplicerede historiske forhold, der omkranser hertug Christians reformation i 1526 i de to len. Udviklingen i Haderslev blev af største betydning som forløber for den reformation, hertugen som kong Christian 3. 10 år senere indførte i hele riget.

Artiklen indledes med en beskrivelse af, hvordan den unge hertug Christian tidligt blev påvirket af privatlæreren Utenhof, der netop kom fra Wittenberg. I 1523 blev hertugens fader som Frederik I konge af Danmark og forblev hertug af Slesvig og Holsten. Da Christian i 1525 giftede sig med den sachsiske Dorothea, fik han de to nordligste len i Slesvig, Haderslev og Tørning som underhold. Dette er baggrunden for de reformatoriske begivenheder, hvor Christian allerede i 1525 uden om den katolske kirke udnævnte en ny sognepræst i Vonsbæk. Da Christian samme år tilkaldte de to tyske, lutherske teologer Weidensee og Wentz, tog tingene fart. I foråret 1526 indkaldtes præsterne i Haderslev len til et møde på Haderslevhus, hvor rammerne for overgangen til en evangelisk kirkeordning blev udstukket. I 1526 gjorde Frederik 1. også Christian til statholder over hele Slesvig-Holsten, hvorefter reformatoriske tiltag blev fremmet overalt i hertugdømmerne, og de fleste af købstædernes klostre lukkede. Dokumenter-

ne fra mødet i 1526 er ikke bevaret; men det er til gengæld Haderslevartiklerne fra 1528, der var et af hovedstykkerne i reformationsudstillingen i Haderslev. Håndskriftet stammer formentligt fra præsten Thomas Knudsen i Sdr. Hygum, der blev far til en af den danske reformations senere hovedpersoner Hans Thomissøn, der i 1569 udgav den første officielle danske salmebog efter reformationen.

De mange kirkelige begivenheder i og omkring Haderslev samt byens betydning for den danske reformation i 1536 udfoldes i artiklen i et klart og levende sprog, og hæftet giver således den interesserede læser både god og nyttig viden.

Hans Christian Hein

Den sorte dag ved Moulin-Sous-Touvent

Martin Bo Nørregård og René Rasmussen. *Udgivet af Historisk Samsfund for Sønderjylland, 2017. 69 sider, illustreret. Medlemspris: 98 kr.*

Historikerne Martin Bo Nørregård og René Rasmussen har i denne lille, fine og rigt illustrerede bog sat sig for at undersøge, hvad der egentlig skete den 6. juni 1915 ved Moulin-Sous-Touvent under 1. Verdenskrig. Blandt sønderjyder er denne dag kendt som den sorte dag ved Moulin. Ved hjælp af tysk, fransk og sønderjysk kildemateriale forsøger de to forfattere at belyse, hvad der skete denne skæbnesvangre dag i 1915.

Martin Bo Nørregård og René Rasmussens flittige brug af feltpost, dagbøger og erindringer fra de sønderjyske soldater i Füsilier-Regiment nr. 86, som deltog i slaget, giver læseren et levende og detaljeret indblik i det barske og grufulde liv i de tyske skyttegrave ved Moulin-Sous-Touvent i Nordfrankrig. Et sted, der for

rigtig mange sønderjyske familier er kendt som stedet, hvor en bror, far, bedstefar eller oldefar mistede livet under Den Store Krig. Ingen anden dag under hele 1. Verdenskrig faldt der flere sønderjyder end ved slaget den 6. juni 1915 ved Moulin-Sous-Touvent.

Det er første gang, at der i dansk historieskrivning foreligger et værk, der så detaljeret beskæftiger sig med dette slag, der berørte så mange sønderjyder og deres familier. Bogen er ikke kun anbefalesværdig for dem, der interesserer sig for 1. Verdenskrig og krigens mange sønderjyske skæbner, men også for folk med en mere almen historisk interesse.

Rasmus Willaing Lock

Russiske krigsfanger i Sønderjylland

Niels Peter Wiborg. Udgivet af Historisk Arkiv for Haderslev Kommune, 2017. 52 sider, illustreret. Pris: 65 kr.

Bogen Russiske krigsfanger i Sønderjylland af Niels Peter Wiborg behandler på overskuelig og læservenlig vis de russiske krigsfanger i Sønderjylland under 1. Verdenskrig. Bogen afdækker dels den historiske baggrund for de russiske krigsfanger, deres ophold og arbejde i Sønderjylland og dels det indtryk, som de gjorde hos sønderjyderne selv. På fortællende - og til tider dramatisk - vis berører N.P. Wiborg flere af de store slag på Østfronten, der førte til, at adskillige russiske soldater blev taget til fange. Heraf sendtes 9.000 til Sønderjylland, hvor de blev indkvarteret i forskellige fangeleje med det formål at udføre dagligt civilt arbejde efter de lokale sønderjyske myndigheders bestemmelser - blandt andet inden for landbrug, industri og håndværk. Bogen belyser ligeledes emner såsom militære og lokale myndigheder samt gendarmeriets rolle, der alle assiste-

rede ved modtagelsen og håndteringen af de mange krigsfanger i Sønderjylland.

Indholdsmæssigt bringes der ikke meget nyt i forhold til Inge Adriansens *Ivan fra Odessa. Krigsfanger i Nordlesvig og Danmark 1914-20* (1991). Endvidere bruges der megen skriveplads på at berette om krigsbegivenhederne ved Østfronten, førend forfatteren når frem til bogens egentlige emne om russiske krigsfanger i Sønderjylland. Bogen kunne med fordel have anvendt flere direkte citater fra de kilder, der gøres brug af. I afsnittet om de lokale beretninger bliver man af og til i tvivl om, hvorvidt det er forfatterens eller kildens mening, der gives udtryk for. Ikke desto mindre er bogen læservenlig med en spændende og levende formidling støttet op af relevante skitser, kort og billeder.

Katrine Crone

Fornyeren af den danske malerkunst

C.W. Eckersberg, værker fra Kunstmuseet Brundlund Slot. Redaktion Morten la Cour, tekster Jesper Svenningsen. Udgivet af Museum Sønderjylland, Kunstmuseet Brundlund Slot, 2017. Stort format, indbundet, 96 sider, illustreret. Pris: 199 kr.

Fra Blåkrog ved Blans, syd for Aabenraa, i det sønderjyske landskab kommer en af vores meget afholdte billedkunstnere, maleren C.W. Eckersberg. Christoffer Wilhelm Eckersberg (1783-1853) er altid en rejse værd, ikke bare havde han gode forbilleder så som Abildgaard og Jens Juel, men han kom også selv til at have en lang række elever, der blev substans i dansk malerkunst.

Denne elegante bog handler om Eckersbergsamlingen under det naturlige hjemsted, Brundlund Slot, Museum Sønderjylland.

Bogen er også en rejse værd. Her er lyst

for øjet og for hjernen. Bogen er udgivet i forbindelse med udstillingen Eckersbergværker fra Kunstmuseet Brundlund fra 2017, hvilket intet betyder for bogens fortsatte relevans.

Bogen rummer rigtig gode værkoplysninger, læseværdige tekster og fornemme reproduktioner af værkerne.

Der er lagt umage overalt i bogen, og læsningen giver et udmærket indblik i både kunstnerens liv, arbejde og relevante værker. Heldigvis er det lykkedes at få ekstern støtte til bogen, så der er tale om en publikation af blivende værdi, som præsenterer C.W. Eckersbergs værker i landsdelens offentlige samling på bedste vis, både malerier i forskellige kategorier, såsom portrætter, familie billeder, romerske og franske motiver, marinebilleder, tegninger og skitser.

Uanset mængden, set i forhold til Eckersbergs utrolige arbejdsomhed, nemlig 34 værker, er den visuelle variation utrolig.

Bogen er et fortrinligt supplement til Peter Michael Hornung og Kasper Monrads store monografi *C.W. Eckersberg - dansk malerkunsts fader* på Forlaget Palle Fogtdal fra 2005.

Hans Vilhelm Bang

Als & Sundeved. Mad, mennesker og måltider.

Inge Adriansen & Torben Ulrik Nissen. Udgivet af Muusmann Forlag, 2017. 265 sider. Pris: 299,95 kr.

Bogen præsenterer den sønderjyske madkultur, og de fællesskaber den udfolder sig i på Als og Sundeved struktureret i fire kapitler: Et for hver årstid. Den præsenterer læseren for en række natur- og kulturseværdigheder, hvori der ind-

går fortællinger om mad og måltider. Læseren møder også en lang række lokale landmænd, en bialvler, ølbryggere og andre fødevarereproducenter samt restauratører, der sammen med lokalbefolkningen bidrager til summen af, hvad den sønderjyske madkultur er i dag. Og det er en kvalitet ved bogen, at læseren både præsenteres for gastronomi og den bredere madkultur. Og der følger naturligvis opskrifter med.

Der er også fokus på fællesskaber omkring mad. Både de nære fællesskaber i familier, eller i naturskolen i Gråsten, hvor skolebørn arbejder under temaet *Fra haver til maver*. Eller ved den traditionelle herrefrokost til ringriderfesten i Sønderborg. Forfatterene gør også opmærksomme på et mere overordnet arbejde i Sønderborg Kommune og i turistorganisationen Destination Sønderjylland, hvorledes den sønderjyske madkultur - i selskab med naturen og historien - er blandt de fyrtårne, der har stor opmærksomhed i arbejdet med både erhvervs- og turismeudviklingen.

Inge Adriansen har i sit forfatterskab om kosttraditioner og madkultur altid understreget, at en levende madkultur er i bevægelse og konstant under påvirkning flere steder fra. De sønderjyske kafeborde afholdes under andre omstændigheder i dag end for 100 år siden. Og forfatterne formår at vise, hvorledes der på mange niveauer og i forskellige fællesskaber på Als og Sundeved holdes fast i traditionen, der samtidig udvikles. Hvad enten dette sker på restauranter, hos fødevarereproducenten, til fællesspisning i lokalsamfundet, eller i private hjem.

Anne Marie Overgaard

KOM OG VÆR MED I ET GRÆNSELØST FÆLLESSKAB

Vil du være med til at støtte danskheden i grænselandet?

Så bliv medlem i Grænseforeningen og deltag i spændende aktiviteter i din lokalforening. Du får også tilsendt Grænsen, et magasin om mindretal, sprog og kultur, der udkommer seks gange om året.

Meld dig ind via vores hjemmeside eller kontakt en lokalforeningsformand i dit område.

Aabenraa

Andreas Brandenhoff • a_brandenhoff45@hotmail.com • tlf. 7464 6502

Haderslev

Peter Popp Andersen • kapopp@outlook.dk • tlf. 7456 2277

Sønderborg

Kirsten Fanø Clausen • kifanoe@gmail.com • tlf. 6177 8515

Tønder

Marie Stamp • stamp.marie02@gmail.com • tlf. 2074 6088

Rødding - Vejen

Hans Harald Sørensen • hhs111@gmail.com • tlf. 5154 2075

Kolding og omegn

Henning Haugaard • haugaardkolding@mail.tele.dk • tlf. 7550 4339

www.graenseforeningen.dk

GRÆNSEFORENINGEN
FOR EN ÅBEN DANSKHED

Det er Grænseforeningens formål at støtte danskheden i grænselandet, særligt syd for grænsen, at udbrede kendskabet til grænselandets forhold samt at bevare og styrke dansk sprog og kultur.

Fokus på håndarbejde

Af Elsemarie Dam-Jensen

ÅRETS SÆRUDSTILLINGER på Museum Sønderjylland Kulturhistorie Tønder og Drøhses Hus har fokus på håndarbejde.

Fra d. 22. juni vises på Kulturhistorie Tønder en udstilling, hvor Tønderregnets kniplinger er "oversat" til nye modeller i håndstrikket.

Man kan ikke strikke en knipling, der er "som en kopi" af de gamle fine kniplinger, men man kan lade sig inspirere til at skabe nyt. Det har de fem kvinder i strikkegruppen GEM'erne, gjort. Gruppen finder på de kulturhistoriske museer inspiration til, hvordan man kan omsætte den tekstile kulturarv til moderne håndarbejder og samtidig sætte fokus på de gamle tings og teknikkers kvaliteter.

Her har ét håndværk, kniplingsarbejdet, inspireret til et andet, strikketeknikken, som er anvendt til fremstilling af både dragttekstiler og boligtekstiler i flotte mønstre og farver.

Inspirationskilden er synlig bag hver strikket model, men friheden til at tænke helt anderledes gør, at legen med garn og pinde er blevet et skabende element, som forhåbentlig vil fascinere et håndarbejdsinteresseret publikum lige så meget, som det har fascineret de medvirkende strikkeresker. Udstillingsperioden varer frem til den 2. september 2018.

I Drøhses Hus vises fra d. 17. august og året ud udstillingen Farveflor med håndarbejder fra Haandarbejdets Fremme i anledning af foreningens 90-årsjubilæum.

Haandarbejdets Fremme udviklede fra begyndelsen nye mønstre, ofte af anerkendte kunstnere. Kvinder fik her en platform for at udtrykke sig kunstnerisk i en tid, hvor deres muligheder kunne være begrænsede.

I dag, hvor broderi og kunsthåndværk kan købes maskinfremstillet for ingen penge, har traditionen for det smukke håndværk vokset sig stor og stærk igen.

Derfor præsenterer Haandarbejdets Fremme i samarbejde med Greve Museum og Drøhses Hus en udstilling, der viser de sidste 100 års broderitradition, bl.a. gennem materiale, der findes i foreningens normalt lukkede arkiver.

Blandt de mere markante kunstnere er Gerda Bengtsson, Edith Hansen, Ida Winckler, Mads Stage, Bjørn Wiinblad og Pelse Asboe, der alle repræsenterer en stor variation og høj kvalitet, der er udviklet gennem de mange årtier.

Højer Mølle omdannes fra september 2018 til sommeren 2019 til port til Tøndermarsken og Nationalpark Vadehavet med fokus på Tøndermarskens kultur- og naturhistorie. ■

- 23. maj - 19. aug. 2018* **Cathrineminde Teglværk**
Koloniale erndringssteder i Sønderjylland/
Schleswig.
- Til 1. aug. 2018* **Drøhses Hus**
Fra 17. aug. 2018 Kniplinger i Drøhses Hus.
Håndarbejdets Fremme 90 år.
- Fra 22. jun. 2018* **Kulturhistorie Tønder**
Kniplingsstriik - NU!
- 2. jun. - 4. nov. 2018* **Kunstmuseet Brundlund Slot**
17. nov. - 31. mar. 2019 Søren Behncke - The White House.
Gitte Kath's plakatkunst fra 1980'erne til 2015.
- 13. jan. - 17. jun. 2018* **Kunstmuseet i Tønder**
Modernisme.
13. jan. - 6. jan. 2019 Per Kirkeby - Operabronzer.
13. jan. - 6. jan. 2019 Keramik fra Ellen & Knud Dalhoff Larsen Fonden.
30. jun. - 1. nov. 2018 Island Life i mol.
24. nov. - 28. apr. 2019 Sigurjón Ólafsson - mangfoldige former.
- okt. 2018 - 30. sep. 2019* **Temaudstilling: Arkæologi Haderslev, Kultur-
historie Tønder og Kulturhistorie Aabenraa**
Sønderjyderne i 1960'erne og 1970'erne.

Bliv løbende opdateret på

Bagsiden om forsiden...

Retterstedet i Hammelev

Af Katrine Moberg Riis

INDEN FOR DEN NÆRMESTE FREMTID skal der bygges parcelhuse på en bakketop i Hammelev mellem Haderslev og Vojens. I den anledning foretog Museum Sønderjylland - Arkæologi Haderslev i foråret 2017, en arkæologisk undersøgelse af stedet.

Her udgravedes nogle temmelig dybe stolpehuller samt to grave. I den ene grav lå et skelet af en voksen person. Vedkommende lå på maven, og underbenene manglede. Da graven ikke var gravet lang nok til personen, har underbenene således strittet op af graven. Gennem tidens pløjning er underbenene forsvundet. Halsen og nakken bar tydeligt præg af at være brækket bagover. I den anden grav lå et kranie, højst sandsynligt fra en halshugget person.

Hvad havde vi fundet?

Fra midten af middelalderen og frem havde hvert herred sit rettersted, og retterstedet for Gram herred lå i Hammelev. På et kort fra 1792 kan det ses, at marken, hvorpå vi foretog

udgravningen, hedder *Galleagger - Galgebakken*.

De fleste kriminelle før 1800, der havde begået alvorligere forbrydelser, blev straffet med halshugning. At blive hængt var den hårdeste straf.

Nogle blev sat på hjul og stejle, dvs. kroppen blev parteret og lagt på et vognhjul og sat på en høj stolpe. Hængt eller sat på hjul og stejle var, foruden straf, også til skræk og advarsel for forbipasserende. Henrettede kunne ikke blive begravet i indviet jord på kirkegården. De blev begravet, hvor de blev henrettet.

Begge individer fra udgravningen blev kørt til retsmedicinske undersøgelser. Undersøgelserne skal afdække deres køn og alder samt deres helbredstilstand. I skrivende stund er undersøgelserne ikke afsluttede. Foreløbige resultater viser dog, at der er tale om to unge mennesker, formentlig under 20 år gamle. Da skeletterne er dårligt bevarede, er det ikke muligt at afgøre, om det er mænd eller kvinder. ■